

SANOAT TARKIBINI KLASTERLAR ASOSIDA DIVERSIFIKATSIYALASH ORQALI HUDUDIIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI

Sharopova Munisa Tolibjon qizi

Institute for Macroeconomic and Regional Studies

Makroiqtisodiyot va hududiiy tadqiqotlar instituti (MHTI)

“Mintaqaviy iqtisodiyot” yo‘nalishining PhD doktoranti

Sharopov Aziz Faxritdin o'g'li

Master of Business Administration (MBA) Keimyung Universiteti

Biznes boshqaruvi fakultetining magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21735230>

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqotda sanoat tarkibini klasterli yondashuv asosida diversifikatsiyalash hamda uning hududiiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi tizimli o'rni o'rganilgan. Bugungi kunda chekka va qishloq tumanlarining bir tomonlama (mono-sanoat yoki agrar) tuzilishga qaram bo'lib qolishi ularning tashqi iqtisodiy shoklar va bozor tebranishlariga nisbatan zaifligini oshirmoqda. Tadqiqotning maqsadi sanoat klasterlari zanjirini rivojlantirish orqali ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar turini kengaytirish va hududiiy barqarorlik mexanizmini ishlab chiqishdan iborat. Iqtisodiy-statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, integratsiyalashgan klasterlar sanoat diversifikatsiyasini tezlashtiruvchi va hudud iqtisodiyotini inqirozlardan himoya qiluvchi asosiy omil hisoblanadi. Tadqiqot yakunida tumanlar sanoat salohiyatini oshirish va barqarorlikni ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *Sanoat tarkibi, sanoat klasterlari, diversifikatsiya, hududiiy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, qiymat zanjiri*

Sanoat — moddiy ishlab chiqarishning eng muhim sohasi bo'lib, u mehnat qurollarini yaratish, xomashyo va energiya qazib olish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlab, tayyor mahsulot holatiga keltiruvchi korxonalar majmuasidir. [1] Sanoat o'z xarakteriga ko'ra jami to'rtta asosiy yirik tarmoqqa bo'linadi. Bularga tabiiy resurslarni qazib oluvchi tog'-kon sanoati, xomashyolardan tayyor iste'mol tovarlari yaratuvchi ishlab chiqaradigan yoki qayta ishlovchi sanoat, energetika infratuzilmasi hisoblangan elektr va gaz ta'minoti hamda ekologik barqarorlikni ta'minlovchi suv ta'minoti va chiqindilarni utilizatsiya qilish tarmoqlari kiradi. Sanoat korxonalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun hududda xomashyo bazasi, transport logistikasi va iste'mol bozorlariga yaqinlik kabi qulay optimal lokatsiya omillari mavjud bo'lishi shart. [2] Qishloq hududlarida sanoat asosan agrosanoat majmualari, ya'ni meva-sabzavot va go'sht-sut mahsulotlarini dalaning o'zida qayta ishlovchi sexlar shaklida, shuningdek, kasanachilik zanjirlari va maxsus tashkil etilgan kichik sanoat zonalarini ko'rinishida tashkil topadi. [3]

Zamonaviy iqtisodiyot ilmda hududlarning muvozanatli rivojlanishi va inqirozlarga qarshi chidamliligi bevosita ikki fundamental omilga — ishlab chiqarishning klasterlashganiga hamda tarmoqlar tarkibining diversifikatsiya darajasiga bog'liq. Sanoatni klasterli tizim asosida tashkil etish shunchaki korxonalarning geografik jihatdan bir joyda joylashishi emas, balki tarmoqlararo uzviy qiymat zanjirini (*value chain*) barpo etishdir. [4] Klasterlash quyidagi strategik sabablarga ko'ra muhim hisoblanadi:

Sinergetik effekt: Xomashyoni qazib olishdan boshlab, to tayyor yuqori qiymatli mahsulot ishlab chiqarilgunga qadar bo'lgan barcha bosqichlar yagona tarmoqqa birlashadi va tranzaksiya hamda logistika xarajatlari keskin kamayadi.

Innovatsiyalar transferi: Klaster ichidagi korxonalar o'rtasida texnologiyalar, bilimlar va malakali mehnat resurslarining tezkor almashinuvi (difuziyasi) ta'minlanadi.

Raqobatbardoshlik: Kichik va o'rta biznes subyektlari yirik korxonalar atrofida kooperatsiyaga kirishib, tashqi bozorda raqobat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Iqtisodiy geografiya va mintaqaviy barqarorlikning asosiy qoidasiga ko'ra: *"Mavjud resurslar va ishlab chiqarish quvvatlarini faqat bitta drayver tarmoqqa to'plash (mono-sanoat) iqtisodiy fojia poydevoridir. Haqiqiy diversifikatsiya — bu o'zaro bog'liq xilma-xillik (Related Variety) qonuniyatiga tayanib, bir tarmoqdagi inqiroz paytida ikkinchi tarmoq hisobiga umumiy muvozanatni saqlab qolish tizimidir"*. Sanoat diversifikatsiyasi hudud iqtisodiyotini bitta mahsulot (masalan, faqat paxta yoki faqat gaz) narxining jahon bozorida tushib ketishi xavfidan himoya qiluvchi asosiy qalqondir.

Klasterlash va diversifikatsiyaning hududiy iqtisodiy barqarorlikka ta'siri shundaki ushbu ikki omilning sintezi ma'lum bir hudud iqtisodiyoti barqarorligiga zanjirli ta'sir ko'rsatadi. [5] Birinchidan, klaster doirasida diversifikatsiyalashgan sanoat hududiy YaHM (*yalpi hududiy mahsulot*) barqarorligini ta'minlaydi va iqtisodiy volatillikni minimumga tushiradi. Ikkinchidan, u qishloq tumanlarida faqat agrar sohaga bog'lanib qolgan mavsumiy mehnatni tizimli ravishda yil davomidagi muqobil (noagrar) sanoat bandligiga aylantiradi va aholi daromadlarining keskin tebranishlarini bartaraf etadi. Uchinchidan, hududda yangi sanoat korxonalarining paydo bo'lishi mahalliy budjet bazasini mustahkamlaydi, bu esa chekka qishloqlarga sifatli infratuzilma (yo'l, aloqa, energiya) kirib borishiga xizmat qiladi. Yakuniy hisobda, klasterlar orqali sanoat tarkibini diversifikatsiyalash hududni tashqi iqtisodiy shoklarni o'zida yutib yuboradigan "ammortizator" tizimiga aylantiradi.

Sanoat diversifikatsiyasining fundamental qoidasiga ko'ra, mavjud resurslar va ishlab chiqarish quvvatlarini faqat bitta drayver tarmoqqa to'plash, ya'ni mono-sanoat muhitini yaratish iqtisodiy zaiflik poydevoridir. Haqiqiy diversifikatsiya o'zaro bog'liq xilma-xillik qonuniyatiga tayanib, bir tarmoqdagi inqiroz paytida ikkinchi tarmoq hisobiga umumiy muvozanatni saqlab qolish tizimidir. [6] Sanoat diversifikatsiyasi hudud iqtisodiyotini bitta mahsulot narxining jahon bozorida tushib ketishi xavfidan himoya qiluvchi asosiy qalqondir. Klasterlash va diversifikatsiyaning sintezi ma'lum bir hudud iqtisodiyoti barqarorligiga zanjirli ta'sir ko'rsatadi. U iqtisodiy tebranishlarni minimumga tushiradi hamda qishloq tumanlarida faqat agrar sohaga bog'lanib qolgan mavsumiy mehnatni tizimli ravishda yil davomidagi muqobil sanoat bandligiga aylantiradi.

Sanoat klasterlarining asosiy funksional vazifasi — xomashyoni yetishtirishdan boshlab, uni chuqur qayta ishlash, tayyor mahsulot holatiga keltirish, qadoqlash, logistika va yakuniy iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni yagona vertikal va gorizontal zanjirga birlashtirishdir. [7] Bu tizim ortiqcha vositachilarni cheklash orqali tranzaksiya va logistika xarajatlarini minimallashtiradi hamda yirik korxonalar atrofida yuzlab kichik biznes subyektlarining shakllanishiga olib kelib, tarmoqlararo kuchli sinergiya effektini yaratadi. Shu bilan birga, klaster doirasida ilmiy-tadqiqot institutlari va laboratoriyalar ishlab chiqarish bilan bevosita integratsiyalashgani sababli innovatsiyalar va yangi texnologiyalar transferi keskin tezlashadi. Yagona sifat nazorati va tannorxning pasayishi natijasida esa mahalliy mahsulotlarning tashqi bozorlardagi eksport raqobatbardoshligi ortadi.

Muayyan bir hudud miqyosida ushbu klasterlarning iqtisodiy samaradorligini maksimal darajaga ko'tarish uchun ularni faqatgina "aqlii ixtisoslashuv" tamoyili asosida tashkil etish

zarur. [8] Bu degani, klaster hududning mavjud tabiiy resurslari, demografik salohiyati va ichki imkoniyatlariga to'liq mos kelishi shart. Samaraning eng yuqori nuqtasiga erishish uchun yirik klaster o'z zavod binosi ichiga qamalib qolmasdan, ishlab chiqarish zanjirining ma'lum qismlarini kasanachilik va outsorsing tizimi orqali chekka qishloq xonadonlarigacha yoya olishi lozim. Bu yondashuv klaster uchun ulkan zavod infratuzilmasini saqlash xarajatlarini kamaytirsas, qishloq aholisi uchun yil davomida barqaror va kafolatlangan muqobil daromad manbaini yaratadi. Yakuniy hisobda, klaster maksimal foyda keltirishi uchun hududda davlat, korxonalar va oliygohlar hamkorligini ta'minlovchi "Uchlik spiral" modeli ishlashi hamda klaster statik monopoliyaga aylanmasdan, o'z atrofida kichik tadbirkorlar bilan adolatli bozor narxlarida ochiq kooperatsiya munosabatlarini o'rnatishi shart.

Sanoat klasterlarini mukammal darajada yo'lga qo'ygan va bu tizimni butun dunyoga andoza qilib ko'rsatgan eng asosiy davlat **Germaniya** hisoblanadi. Germaniya iqtisodiyoti o'zining ulkan sanoat salohiyatini aynan davlat tomonidan strategik boshqariladigan klasterlar tarmog'iga qarzdor. Nemis modeli shunchaki bir nechta zavodning yaqin joylashishi emas, balki butun boshli mintaqalar iqtisodiyotini ma'lum bir sohaga ixtisoslashtirib, dunyodagi eng barqaror tizimni yaratishning yaqqol namunasidir.

Germaniyadagi klaster tizimining mukammalligi bir nechta hayotiy keyslarda yaqqol ko'rinadi. Masalan, dunyoga mashhur **Avtomobilsozlik klasteri** mamlakatning janubida, aniqrog'i Baden-Vyurtembergi va Bavariya hududlarida joylashgan. Bu yerda Porsche, Mercedes-Benz va BMW kabi yirik brendlar atrofida butlovchi qismlar yetkazib beruvchi, logistika bilan shug'ullanuvchi, dasturiy ta'minot yaratuvchi va dizayn ishlab chiquvchi o'n minglab kichik va o'rta korxonalar yagona zanjirga birlashgan. Yana bir mukammal misol — Saksoniya hududidagi **"Silicon Saxony" (Saksoniya kremniy vodiysi) mikroelektronika klasteridir**. Bu yerda mikrochiplar, yarimo'tkazgichlar va yuqori texnologiyali uskunalar ishlab chiqaruvchi 2500 dan ortiq korxonalar ilmiy-tadqiqot institutlari va texnika universitetlari bilan shug'ullanadi, bu esa Yevropadagi har ikkita mikrochipdan birining aynan shu klasterda ishlab chiqarilishini ta'minlaydi.

Nemis klaster modelining mukammal ishlashi va yuqori samara berishi ortida **"Uchlik spiral" (Triple Helix)** qoidasining amaldagi qat'iy ijrosi yotadi. Davlat korxonalarga soliq imtiyozlari beradi va zamonaviy infratuzilmani (yo'llar, energiya, laboratoriyalar) qurib beradi. Biznes (klasterlar) esa bozor talabiga mos yuqori qiymatli mahsulot ishlab chiqaradi va barqaror ish o'rinlari yaratadi. Eng muhimi, universitetlar va Fraunhofer kabi ilmiy-tadqiqot institutlari klasterning ichida faoliyat yuritadi — ular tadbirkorlarning buyurtmasi asosida yangi texnologiyalarni kashf etadi va klaster uchun tayyor yuqori malakali kadrlarni yetkazib beradi. Natijada Germaniya klasterlari har qanday global inqiroz yoki bozor tebranishlariga mutlaqo chidamli, tashqi shoklarni o'zida yutib yuboradigan eng mukammal iqtisodiy ammortizatorga aylangan.

O'zbekistonda sanoat va qishloq xo'jaligini klasterlashtirish jarayoni bugungi kunda o'ta faol va keng ko'lamda yo'lga qo'yilgan, biroq u o'zining rivojlanish va bozor qonuniyatlariga moslashish bosqichini boshdan kechirmoqda. Germaniya kabi rivojlangan davlatlardan farqli o'laroq, mamlakatimizda klaster tizimi xususiy biznesning tabiiy evolyutsiyasi natijasida emas, balki davlatning qat'iy tashabbusi va yuqoridan pastga yo'naltirilgan tizimi asosida juda qisqa muddatda joriy etildi. Ayni paytda respublikamizdagi qishloq xo'jaligi yerlarining deyarli barchasi paxta-to'qimachilik, g'allachilik va meva-sabzavotchilik klasterlariga birlashtirilgan

bo'lib, ular xomashyoni daladan tayyor mahsulotgacha bo'lgan vertikal zanjirda qayta ishlash ulushini keskin oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, klaster tizimi sof sanoat tarmoqlariga ham kirib keldi, bunga misol qilib Navoiydagi mis klasterini, elektrotexnika sohasidagi yirik ishlab chiqarish zanjirlarini hamda avtomobilsozlik tarmoqlarini keltirish mumkin.

Biroq, O'zbekiston klaster tizimining amaliyotdagi samaradorligi va uning mukammal darajaga yetishiga to'sqinlik qilayotgan bir nechta tizimli muammolar mavjud bo'lib, bular ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy o'rganish ob'yekti hisoblanadi. Birinchidan, ko'plab klasterlar tumanlar miqyosida erkin bozor raqobatini cheklovchi ma'muriy monopoliyaga aylanib qolmoqda, bu esa kichik tadbirkorlar va fermerlar bilan munosabatlarda iqtisodiy tengsizlikni keltirib chiqaradi. Ikkinchidan, mamlakatimiz klasterlarida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi hali ham past darajada qolmoqda; aksar yirik klasterlar tarkibida xalqaro andozalardagi ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari yoki texnologik markazlar mavjud emas, universitetlar bilan hamkorlik esa ko'pincha rasmiy xarakterga ega. Uchinchidan, ko'plab klaster tuzilmalari davlatning imtiyozli kreditlari va subsidiyalariga o'ta qaram bo'lib, bu ularning global inqirozlar va bozor tebranishlariga nisbatan iqtisodiy chidamliligini pasaytirmoqda. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda klasterlashning institutsional va texnik bazasi to'liq yaratilgan bo'lsa-da, uning erkin bozor qonuniyatlariga asoslangan iqtisodiy mexanizmi hamda ilm-fan bilan zanjirli bog'liqligi hali to'liq shakllanib ulgurmagan.

O'zbekistonda sanoat mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, ya'ni ishlab chiqarishni bitta xomashyo yoki tarmoqqa bog'lanib qolishdan (mono-sanoatdan) qutqarish jarayoni oxirgi yillarda davlatning eng ustuvor iqtisodiy strategiyasiga aylandi. Mamlakatimiz sanoat tarkibi tarixan paxta, tabiiy gaz va oltin kabi birlamchi resurslarni eksport qilishga tayangan bo'lsa, bugungi kunda bu tizim tayyor yuqori qo'shilgan qiymatli tovarlar ishlab chiqarish tomon jadal transformatsiya qilinmoqda. Bu boradagi eng katta tarkibiy o'zgarishlar to'qimachilik va gaz-kimyo sohasida kuzatilmoqda; xususan, ilgari paxta xomashyo sifatida to'liq chetga sotilgan bo'lsa, hozirda uning barcha qismi mamlakat ichida ip-kalava, mato va tayyor kiyim-kechak shaklida qayta ishlanmoqda. Shuningdek, tabiiy gazni shunchaki yoqilg'i sifatida sotishdan voz kechilib, undan polimerlar, sintetik yoqilg'i va murakkab mineral o'g'itlar olish yo'lga qo'yildi. Sanoat tarkibida avval ulushi juda past bo'lgan elektrotexnika, farmatsevtika, zamonaviy qurilish materiallari va avtomobilsozlik kabi mutlaqo yangi drayver tarmoqlar shakllantirildi hamda har bir tuman va viloyatda tashkil etilayotgan erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalari hisobiga chekka hududlarda ham sanoat mahsulotlari turi kengaymoqda.

Biroq, sanoat diversifikatsiyasi bo'yicha katta natijalarga erishilayotgan bo'lsa-da, tizimning mukammal ishlashiga va hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xalaqit berayotgan tizimli muammolar hali ham mavjud bo'lib, bular ilmiy tadqiqotlar uchun poydevor hisoblanadi. Birinchidan, mamlakatimizda diversifikatsiya darajasi ko'pincha bitta yirik tarmoq ichida sodir bo'lmoqda va tarmoqlararo chuqur texnologik zanjirlar, ya'ni kimyo sanoati bilan to'qimachilikning yoki metallurgiya bilan elektrotehnikaning uzviy iqtisodiy bog'lanishi hali ham yetarli darajada emas. Ikkinchidan, sanoat diversifikatsiyasi O'zbekiston hududlari bo'ylab o'ta notekis (assimetrik) taqsimlangan bo'lib, jami sanoat mahsulotlari va ularning aksariyat turlari hamon Toshkent shahri, Toshkent, Navoiy va Andijon viloyatlarida to'plangan. Chekka va qishloq tumanlarida sanoat tarkibi hamon bir yoki ikkita birlamchi qayta ishlash korxonasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Uchinchidan, ishlab chiqarilayotgan yangi sanoat

tovarlarining asosiy qismi past yoki o'rta texnologiyali mahsulotlar guruhiga kiradi, yuqori texnologiyali va innovatsion milliy mahsulotlar ulushi esa umumiy sanoat tarkibida juda kam foizni tashkil etadi. Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekistonda sanoat diversifikatsiyasining makro-darajasi, ya'ni umummilliy eksport va tarmoqlar turi muvaffaqiyatli shakllantirilgan bo'lsa-da, uning mikro-darajasi, ya'ni tumanlar va qishloq hududlari kesimida klasterlar ichidagi mahsulotlar xilma-xilligi hali kutilgan yuqori natijani bermayapti.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha bir nechta takliflarni berish mumkin. Birinchidan, chekka va qishloq tumanlarida sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan yondashuvdan voz kechib, Germaniya tajribasiga tayanilgan holda "aqli ixtisoslashuv" tamoyilini to'liq joriy etish lozim. Bu jarayonda har bir tumanning o'ziga xos tabiiy resurslari, demografik holati va geografik joylashuvi ilmiy asosda baholanib, klasterlar faqat o'sha hududga eng yuqori iqtisodiy samara beradigan drayver sohalardagina tashkil etilishi shart. Ikkinchidan, tumanlar darajasida shakllangan klasterlarning hududiy monopoliyaga aylanib qolish xavfini kamaytirish va erkin bozor raqobatini ta'minlash maqsadida, yirik klasterlar atrofida kichik va o'rta sanoat korxonalari zanjirini, ya'ni kooperatsiya tizimini davlat tomonidan iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish zarur. Uchinchidan, qishloq hududlarida mavsumiy va kam haq to'lanadigan agrar mehnat turlarini doimiy noagrar sanoat ish o'rinlariga aylantirish uchun yirik sanoat klasterlari ishlab chiqarish jarayonlarining bir qismini kasanachilik va outsorsing shartnomalari asosida qishloq xonadonlarigacha uzviy integratsiya qilishi maqsadga muvofiqdir. To'rtinchidan, sanoat mahsulotlarining texnologik darajasini oshirish va past texnologiyali qaramlikdan chiqish uchun oliygohlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va klasterlar hamkorligini ta'minlovchi "Uchlik spiral" modelini amaliyotga tatbiq etish, yirik sanoat korxonalari qoshida innovatsion laboratoriyalar va ilmiy markazlarni tashkil etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash lozim. Beshinchidan, sanoat diversifikatsiyasidagi hududiy assimetriyani va tumanlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni yumshatish uchun investitsiya kapitalini faqat markaziy viloyatlarga emas, chekka tumanlardagi kichik sanoat zonalariga maqsadli yo'naltirish tizimni yo'lga qo'yish kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston hududlarida uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish va tumanlarni tashqi iqtisodiy shoklardan himoya qilish bevosita sanoat tarkibini sifat jihatidan yangilashga bog'liqdir. Sanoat korxonalarining tizimsiz yoki bir tomonlama joylashishi mintaqaviy zaiflikni kuchaytiradi. Taklif etilayotgan erkin bozor mexanizmlari, klasterli kooperatsiya va ilm-fan integratsiyasi tumanlar iqtisodiyotini mono-sanoat qaramligidan qutqarib, qishloq hududlarini tubdan jonlantirish hamda inklyuziv va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurahim Ortiqov. *Sanoat Iqtisodiyoti*. Toshkent: "Sano-standart". 2014
2. https://lib.utu-ranch.uz/media/files/2024/10/07/Sanoat_iqtisodiyoti.pdf
3. Yakubov I.O., Islomov A.A., Sunnatov M.N. *Mintaqaviy iqtisodiyot* (Oliy o'quv yurtlari uchun darslik). Toshkent: "Universitet". 2019 <https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/25/1715405480.pdf>
4. Shodiyev T.Sh., Tojiyev R.R. *Mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy rivojlanish*. Toshkent: "Iqtisod-moliya". 2016 <http://portal.guldu.uz/download-edfiles-16781.pdf>

5. Begimova D.K. *Klasterlashtirish asosida mintaqalar tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish*. Toshkent: "Innovatsiya", 45-bet. 2024
[https://zenodo.org/records/14553856/files/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%94%D0%9A19122024Oxirgi variant.pdf?download=1](https://zenodo.org/records/14553856/files/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%94%D0%9A19122024Oxirgi%20variant.pdf?download=1)
6. Boschma, R. Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies*, 49(5), 733-751 [Boschma, 2015].
[https://research-portal.uu.nl/ws/portalfiles/portal/259863735/Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience.pdf](https://research-portal.uu.nl/ws/portalfiles/portal/259863735/Towards%20an%20Evolutionary%20Perspective%20on%20Regional%20Resilience.pdf)
7. Frenken, K., Van Oort, F., & Verburg, T. *Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth*. *Regional Studies*, 2007. 41(5), 685-697
<https://hal.science/hal-00514645v1/document>
8. Rahmatov, M. A., & Zaripov, B. Z. *Klaster - integratsiya, innovatsiya va iqtisodiy o'qish*. – Toshkent: "Zamin Nashr", 2018. 26-b. <https://unilibrary.uz/literature/580110>
9. Foray, D. *Smart Specialisation: Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy*. London: Routledge. 2014.
[https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/smart/role smartspecialisation ri.pdf](https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/smart/role_smartspecialisation_r.pdf)